

QARABAĞIN AMFİBİLƏR VƏ REPTİLİLƏR FAUNASININ NÖV MÜXTƏLİFLİYİ

Təvəkkül İsgəndərov, Səbinə Bünyatova, Gülbəniz Qasımova

AMEA-nın Zoologiya İnstitutu

Qarabağ Azərbaycanın Kiçik Qafqaz təbii vilayətinə daxildir və onun 3 təbii rayonunu əhatə edir: Qarabağ dağları, Qarabağ vulkanik yaylası və Həkəri təbii rayonları. Qarabağ ərazisi müxtəlif hipsometrik səviyyələrə uyğun landşaft müxtəlifliyinə malikdir: yarımşəhra və bozqırlar, kserofit-bozqırlar və enliyarpaq dağ meşələri (d.s.h. 100-1800 m), habelə yüksək dağlıqların subalp və alp çəmənlikləri (d.s.h. 1900-3500 m). Qarabağ həmçinin xeyli sayda axar və axmaz suları ilə zəngindir (bulaqlar, çaylar, göllər). Landşaft müxtəlifliyi öz növbəsində zəngin heyvanat aləmi, o cümlədən suda-quruda yaşayanlar və ya amfibilər (Amphibia) və sürünənlər və ya reptililər (Reptilia) faunasını yaratmışdır. Ümumiyyətlə, Azərbaycan Cənubi Qafqazda herpetofaunanın növ müxtəlifliyi baxımından ən zəngin ölkə olmaqla 11 amfibi və 62 reptili növlərinə malikdir. Bu növləin əksəriyyətinə Qarabağ ərazilərində rast gəlinir: 5 növ amfibi (45,5 %) və 35 növ reptili (56,4 %). Amfibilər əsasən suları ilə zəngin olan dağətəyi, meşə və dağlıq ərazilərdə yayılmışdır (4 növ). Sıx enliyarpaq meşələr, rütubətli və kserofit ərazilər, subalp və alp çəmənlikləri iqlim şəraitinə görə reptili növləri üçün xarakterik olmadığına görə bu ərazilərdə növlərin sayı azdır (9 növ). Aran Qarabağ isə landşaft baxımından arid ərazilər (quru yarımşəhra və bozqırlar) olduğu üçün amfibilər növ sayına görə azdır (3 növ), reptililərin növ müxtəlifliyi isə yüksəkdir (26 növ): 3 növ tısbağa (*Testudines*), 12 növ kərtənkələ (*Sauria*) və 11 növ ilan (*Serpentes*).

Qarabağ ərazisində yayılan amfibilərdən 1 növ (*Bufo variabilis*) haqqında az məlumat olan (Data Deficient – DD), 3 növ isə (*Hyla savignyi*, *Pelophylax ridibundus*, *Rana macrocnemis*) az təhlükədə olan (Least Concern – LC) növ statusu ilə Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının (BTMİ) "Qırmızı siyahı"sına (IUCN, Red List) daxil edilmişdir. Bu növlərdən *Pelophylax ridibundus* və *Rana macrocnemis* həm də Bern konvensiyasının III əlavəsinə daxildir. *Pelophylax ridibundus* iqtisadi cəhətdən faydalıdır, keyfiyyətli ətinə görə tədarük edilir.

Qarabağın reptililərindən 6 növ Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı kitab"ına (2013) daxil edilmişdir. Aralıq dənizi tısbağası – *Testudo graeca* nəsli kəsilməyə həssas (VU), Rostombəyov kərtənkələsi – *Darevskia rostombekovi* kritik təhlükə həddində olan (CR) növlər statusu ilə Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının (BTMİ) "Qırmızı siyahı"sına (IUCN, Red List) daxil edilmişdir. Həmçinin *Testudo graeca* həm də beynəlxalq ticarəti qadağan edilmiş növlər siyahısına (CITES) daxil edilmişdir. İlanlardan *Zamenis hohenackeri* və *Elaphe sauromates* Qafqazın endem növləridir. Levantin gürzəsi – *Macrovipera lebetina obtusa* tibbi xammal olan zəhərinə görə iqtisadi cəhətdən faydalıdır, ilan zəhəri öldürmək üçün tədarük edilə bilər.

30 ilə yaxın bir müddət ərzində işğalçı Ermənistan tərəfindən törədilən ekoloji terror nəticəsində amfibi və reptililərin yaşayış yerləri pozulmuş və ya dağıdılmış, populyasiyaları ekoloji terrora məruz qalmışdır. Azad edilmiş Qarabağ ərazilərində amfibi və reptililər faunasının müasir ekoloji vəziyyətlərinin qiymətləndirilməsinə ehtiyac vardır.

Zoosenozların qida zəncirində əhəmiyyətli mövqə tutan amfibilər və reptililər ekosistemlərdə fauna biomüxtəlifliyinin stabilliyi üçün əhəmiyyətlidir. 2-ci və 3-cü dərəcəli konsumentlərin (yirtıcı quşlar və məməlilər) yem rasionuna daxil olduqları üçün onların sayca stabilliyində iştirak edirlər. Amfibilər və reptililər həm də zərərli həşəratları və gəmiriciləri yeyərək məhv etdikləri üçün bitkiçiliyə və əkinçiliyə fayda verirlər. Deməli, onlar həm də meşələrin qorunması, əkinçilik və bağçılıq təsərrüfatları üçün əhəmiyyətlidir. Bu baxımdan Qarabağ ərazilərində herpetofauna müxtəlifliyinin qorunması vacidir.